

MONCRAPA (04)

MONOGRAFIES DE LA CÀTEDRA ROSES D'ARQUEOLOGIA
I PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

ARCHAEOLOGY OF MOBILITY: CIRCULATION OF GOODS AND PEOPLE IN LATE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES

ARQUEOLOGIA DE LA MOBILITAT: CIRCULACIÓ DE BÉNS
I PERSONES EN ÈPOCA TARDOANTIGA I MEDIEVAL

MARC BOUZAS, LLUÍS PALAHÍ (EDS.)

**ARCHAEOLOGY OF MOBILITY: CIRCULATION OF GOODS
AND PEOPLE IN LATE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES.
MATERIAL, TECHNICAL AND CULTURAL EXCHANGES
FOR THE CONSTRUCTION OF A SOCIETY**

ARQUEOLOGIA DE LA MOBILITAT: CIRCULACIÓ DE
BÉNS I PERSONES EN ÈPOCA TARDOANTIGA I MEDIEVAL.
INTERCANVIS MATERIALS, TÈCNICS I CULTURALS
PER CONSTRUIR UNA SOCIETAT

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 931 ARC

Archaeology of mobility : circulation of goods and people in late antiquity and the middle ages. Material, technical and cultural exchanges for the construction of a society = Arqueologia de la mobilitat : circulació de béns i persones en època tardoantiga i medieval. Intercanvis materials, tècnics i culturals per construir una societat / Marc Bouzas, Lluís Palahí (eds.). – Girona : Universitat de Girona - Edicions UdG : Documenta Universitaria, [2026]. – 1 recurs en línia (455 pàgines) : il·lustracions, mapes, gràfics. – (Moncrapa ; 04)
Conté: El comercio con Oriente en la fachada atlántica durante la antigüedad tardía / Adolfo Fernández Fernández ... – Textos en català, anglès, francès, italià i castellà, resums en català, anglès i castellà. – Descripció del recurs: 16 juliol 2026
ISBN 978-84-9984-757-3 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-805-4 (Universitat de Girona)
I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- , editor literari II. Palahí Grimal, Lluís, editor literari III. Contenidor de (Obra): Fernández Fernández, Adolfo. Comercio con Oriente en la fachada atlántica durante la antigüedad tardía 1. Emigració i immigració – Història – Fins al 1500 2. Comerç – Història – Fins al 1500 4. Llibres electrònics
CIP 931 ARC

Moncrapa - 04

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / Content and figures: els autors / the authors

© Il·lustració de la coberta / Cover illustration: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© de l'edició: Universitat de Girona - Edicions UdG

© de l'edició: Documenta Universitaria®

Equip editorial i instruccions per als autors i política editorial

/ Editorial team and instructions for authors and editorial policy:

www.documentauniversitaria.media/

Contacte / Contact:

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 45 82 90

ISBN: 978-84-8458-805-4 (Universitat de Girona)

ISBN: 978-84-9984-757-3 (Documenta Universitaria)

DOI: 10.33115/b/9788499847573

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

L'estudi forma part dels Projectes quadriennals de recerca finançats per la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma» i «Gènesi i evolució del poblament litoral al nord-est peninsular en època medieval»

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Girona, 2026

Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0).

La llicència completa es pot consultar a: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Universitat
de Girona

Documenta
Universitaria

@DocUniv
documentauniversitaria.com

ÍNDEX

El comercio con Oriente en la fachada atlántica durante la antigüedad tardía El caso del puerto de Vigo	9
Adolfo Fernández Fernández	
Saint-Blaise (<i>Ugium</i>) et sa région Un haut lieu des échanges méditerranéens au sein du <i>territorium</i> de la cité d'Arles	23
Marie Valenciano-Dumas	
Roses en el marc de les rutes comercials en època tardoantiga	37
Marc Bouzas i Lluís Palahi	
Échanges commerciaux et mobilités dans le sud-ouest de la France durant l'Antiquité tardive Études de cas	53
Vanessa Elizagoyen, Christian Scullier, Vincent Geneviève, David Guitton, Jérôme Hernandez, Stéphanie Raux, Laure Simon	
Influencia de las rutas marítimas en la transformación de las ciudades portuarias andalusíes Los casos de Almería, Cartagena y Denia	73
Raquel Bujalance Silva	
Vaixells i tripulacions com a transmissors de la tecnologia naval i el saber nàutic entre l'Atlàntic i la Mediterrània als segles XIV i XV Una visió des de l'arqueologia, la iconografia i la documentació escrita	91
Marcel Pujol i Hamelink	
African Red Slip Ware <i>Atlante</i> XA1a Lamps with impressions of the solidus celebrating Theodosius II's <i>Vota Vicennalia</i> (422 AD) Sardinian and Mediterranean evidence of a unique Artifact	109
Marco Muresu	
Àmfores mediterrànies i ocupació a les comunitats cristianes prepirinenques de Cova Colomera i els Altimiris	123
Walter Alegria Tejedor, Leandro Fantuzzi	
Materials arqueològics d'importació en les coves de Catalunya durant l'Antiguitat Tardana (s. IV-VI dC)	137
Ramon Coll Monteagudo, Magí Miret-Mestre	
La céramique kaolinique en Roussillon, un indicateur d'échanges commerciaux durant le haut Moyen Âge ?	155
Manon Géraud, Jérôme Kotarba	
Influencia y asimilación de técnicas foráneas en la cerámica pleno y bajomedieval de la ciudad de Guadalajara	169
Israel Jacobo Alcón García	

Visible and invisible traces of trade: an analysis of socio-economic dynamics in the late Middle Ages at Cencelle (Tarquinia, VT)	185
Flora Miele	
<i>Las pareis dels moros appellades alls palaus</i> Del vilar al mas arran d'un camí ramader al Montseny entre els segles IX-XII	203
Jaume Oliver-Bruy	
Conexiones entre aldeas Análisis y cálculos de movilidad en el entorno de <i>Eio</i> (Hellín, Albacete) entre los siglos VI y VIII	215
Torres Cortés, Marta	
Pensar la mobilitat més enllà de l'arqueologia Models, camins i simulacions digitals a la Serra de la Demanda	229
Sonia Medina Gordo i César González-Pérez	
El monestir de Santa Maria d'Amer i una ruta de transhumància (segles IX-XV)	241
Elvis Mallorquí	
Viatgers del so. L'expansió a Europa de l'arquet musical des de les Rutes de la Seda	261
Laura de Castellet	
De la costa mediterrània a la serralada pirinenca Àrees d'abastiment, mobilitat i circulació de béns, idees i persones en la gènesi del monacat occidental (el cas dels Altimiris)	273
Marta Sancho i Planas	
Bâtir les palais publics Circulations politiques et architecturales entre Provence et Italie (XII ^e -XIII ^e siècles)	287
Simone Balossino	
<i>Marmora tarraconenses</i> . Reciclatge i exportació de marbres i pedra de la vella Tàrraco entre l'antiquitat tardana i l'edat mitjana	307
Joan J. Menchon Bes	
L'Hospital de Sant Joan de Martorell (segle XIII) Un centre assistencial en un node viari	321
Alfred Mauri Martí, Esther Travé Allepuz, Isidre Ot Padilla	
Cristians sirians a la Mediterrània occidental postimperial (segles V-VIII) L'evidència de les fonts literàries i arqueològiques	335
Raúl Villegas Marín, Jordina Sales-Carbonell	
Mobilitat i permanència al jaciment de l'Esquerda Una lectura arqueològica de llarga durada	345
Imma Ollich i Castanyer, Esther Travé Allepuz, Albert Pratdesaba i Sala, Montserrat de Rocafiguera i Espona, Maria Ocaña i Subirana	

Los enterrados en el anfiteatro de Albenga (SV-Italia)	361
Nuevas interpretaciones para una reconstrucción social de una capital local en la Antigüedad Tardía	
Stefano Roascio, Elena Dellù, Giuseppina Spadea, Alessandro Bona	
Los que vinieron del norte. La materialidad catalana en la construcción de la sociedad del reino de Valencia en el siglo xiv	375
El ejemplo de la Pobla de Ifach (Calp, Alicante)	
José Luis Menéndez Fueyo, Joaquín Pina Mira	
Trasferimenti di uomini - trasferimenti di tecniche. Interazioni e scambi tra Oriente ed Occidente nel corso del medioevo	393
Il caso del <i>Tempietto Longobardo</i> di Cividale del Friuli (Italia, UD)	
Stefano Roascio, Aurora Cagnana, Alessandro Zucchiatti	
Le migrazioni degli Slavi nel Nord Est italiano durante l'Alto Medioevo (vi-x sec.) e la formazione della Carantania	413
Evidenze archeologiche e fonti scritte	
Ettore Bianchi, Aurora Cagnana	
Abstracts (català)	423
Abstracts (español)	435
Abstracts (english)	447

EL MONESTIR DE SANTA MARIA D'AMER I UNA RUTA DE TRANSHUMÀNCIA (SEGLES IX-XV)

Elvis Mallorquí¹

L'any 1918 un fotògraf desconegut va capturar una imatge que, avui, ens sembla ben llunyana en el temps: a primer terme una pastora fila llana prop del tronc d'un vell roure; a segon terme un petit ramat d'ovelles que pastura enmig dels prats; al fons les muntanyes que envolten Canet d'Adri, amb Rocacorba que quedaria darrere dels arbres, i que es veuen des de la torre de Sant Medir de Cartellà, que és d'on es va prendre la imatge (cf. Figura 1).² Molt probablement la imatge és una idealització pintoresca promoguda pel fotògraf, com va ser corrent entre els col·laboradors del Centre Excursionista de Catalunya que van participar, a partir del 1923 en l'*Estudi de la Masia Catalana* (Puigvert 1998: 84-94), però no pot amagar que d'ovelles, a inicis del segle xx, encara n'hi havia a tots els pobles. Potser no a tot arreu eren ramats que practicaven la transhumància, però això no impedeix imaginar que en un passat potser remot n'hi hagués hagut, qui sap si en el llunyà segle ix en què ja existia el monestir que va donar nom al poble de Sant Medir i que, per culpa de les destruccions causades per la invasió d'hongaresos de l'any 942, hauria traslladat la seva seu a Santa Maria d'Amer.

Fins ara les recerques sobre el passat medieval d'Amer no han detectat mai la presència d'activitats ramaderes rellevants (Pérez 2025: 35-43). La visió global sobre les activitats econòmiques del bisbat que aporta el *Llibre Verd* del bisbe, dels anys 1362-1371, a partir de les enquestes sobre el repartiment del delme a cada

Figura 1. Pastora filant llana als voltants del Mas de la Torre de Sant Medir. Procedència: INSPAI, núm. 756441. Autor: Valenti Fargnoli (1918).

¹ Universitat Oberta de Catalunya

² Aquest article té el punt de partida en una conferència que va ser pronunciada el dissabte 5 d'octubre de 2024 a la sala de Can Boles d'Amer, amb el títol «El monestir de Santa Maria d'Amer i la ramaderia transhumant (segles IX-XV)», el contingut de la qual ha estat reordenat i ampliat.

parròquia permet suposar que la ramaderia ovina era present a la vall d'Amer i a les poblacions del seu domini (cf. Figura 2). No en tenim la certesa total perquè de la majoria dels delmes en mans d'institucions eclesiàstiques no se'n dona el valor ni tampoc s'especifica si es pagava o no el delme de la llana a les parròquies on l'abat d'Amer obtenia tot el delme: Amer, Colomers, Fontclara o Sant Andreu del Terri. En canvi, d'allà on només cobrava una part del delme sí que s'especifica què passava amb el delme de la llana: tot i la seva proximitat, mentre a Sant Medir de Cartellà i a Sant Esteve de Llémena, es pagava el delme de la llana a Ginestar no.

La transcripció dels pergamins dels segles IX-XIII del fons del monestir de Santa Maria d'Amer, a càrrec d'Esteve Pruensa (1995), permet conèixer l'estructura territorial del domini monàstic i les fases de la seva creació: en resum, a banda de terres, masos, rendes i esglésies als diversos indrets del bisbat de Girona esmentats abans, també en posseïa al bisbat d'Osona, a Rupit, Pruit, Sant Joan de Fàbregues i Sant Miquel d'Ordeig, entre altres indrets (Pladevall 1984-1998: V, 249-256). Els masos eren, sobretot a la vall d'Amer, la unitat essencial del domini del monestir d'Amer: es tractava d'explotacions de mida familiar, amb l'habitatge aïllat dels altres masos i dels nuclis de població, amb un conjunt de terres per a les activitats agràries, així com d'un ramat format per diversos animals. Joan Blanco (2002 i 2003) n'ha pogut estudiar la seva evolució entre els segles XIV i XVI —a través dels capbreus dels anys 1392, 1442, 1503 i 1567— en què molts van ser abandonats per culpa de la forta mortalitat derivada de la Pesta Negra. El seu objecte d'atenció no són les activitats ramaderes, que tampoc s'esmenten en els contractes «a llauró» o «ad laborationem» que es van concedir després del 1348 per intentar mantenir l'activitat i les rendes dels masos (Donat 1999).

Als masos, de bestiar, prou que n'hi havia: els cellers dels masos podien fer de cort per al bestiar i als boscos de l'explotació és on es duia el ramat a pasturar (Blanco 2003: 412-413); als registres notariais s'enregistren compravendes d'animals, com els bous de la casa;³ i el 1503 els amos del mas Pinyana tenien «passatgium» per diverses parcel·les dels masos Canadell, Ribes i Llograssols per arribar «ad dictam petiam terre cum omni genere bestiarium».⁴ Però sembla que el bestiar només servia per a l'alimentació de la casa. A través dels inventaris *post mortem* de finals del segle XIV es pot veure com alguns masos disposaven de reserves de carn —quarteres de cansalada, bacons— i d'ous que es destinaven al consum domèstic (Palarea 2015: 106-107); en canvi, a l'interior de les cases no consta l'existència de llana bruta que procedís dels ramats propis.

Del mercat d'Amer, ja documentat al segle XII, se n'han estudiat moltes transaccions gràcies als registres notariais conservats a partir del 1283. Lluís To Figueras (2015: 223-231; 2019: 45-52; 2022: 29-30) n'ha analitzat les compravendes de roba

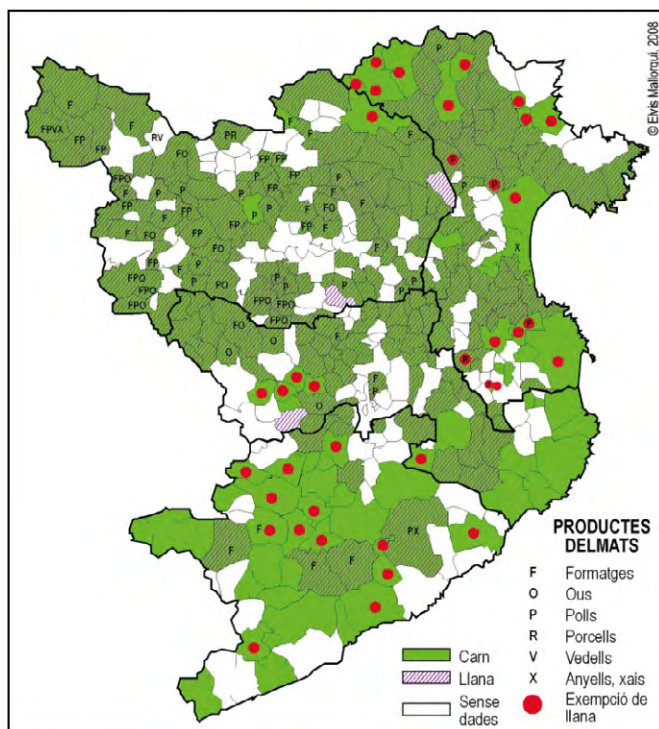

Figura 2. Els delmes de la ramaderia al bisbat de Girona (1362-1371). Font: Mallorquí 2011: 99-103 i núm. 12, 22, 27, 33, 43, 81 i 127; Mallorquí 2017a: 48-49.

3 AHG [Arxiu Històric de Girona], Notarial, Amer, vol. 61, f. 30r (1354.02.04) i vol. 76bis, f. 171v (1363.10.12); cf. Pérez 2025: 160.

4 ADG [Arxiu Diocesà de Girona], Capbreu de la Vall d'Amer de 1567, 551, núm. 14, f. 165r (1503); cf. Blanco 2002: 264.

atorgades per gent d'Amer i de les parròquies de les contrades i ha detectat l'arribada ja al segle XIII de teixits elaborats a París i a Flandes que servien per a elaborar els vestits que formaven l'aixovar de les núvies. A banda de mercaders gironins i de més lluny, com els dos de Vic que el 1315 es van perdre de nit i van cridar el «*so de viafora*» fent despertar tota la vall (To Figueras 2010: 301-305), també hi havia drapers locals que participaven en moltes branques de les activitats econòmiques al mercat d'Amer. Però, de moment, no se n'han destacat vincles amb la ramaderia transhumant.

La presència d'un mercat antic a Amer no és fruit de l'atzar. La seva ubicació, al fons de la vall del riu Brugent que connecta la plana de la Selva amb la Garrotxa i als límits del comtat i bisbat de Girona amb les terres dels comtats d'Osona i Besalú i del bisbat d'Osona, ja permet imaginar que era un punt de connexió de diverses rutes. S'ha documentat el camí que venia d'Anglès i la Celleria i que, en realitat, aplegava els camins que travessaven la plana selvatana, un des d'Hostalric, Riudarenes i Santa Coloma de Farners, un segon des de Blanes, Vidreres i Vallcanera i un tercer des de Tossa, Caldes i Vilobí (Mallorquí 2015-2016: II, 239-268, 289-316 i 337-354). Per aquí passaven els amerencs per acostar-se al mercat de Caldes a comprar bestiar (Sales 2016: 80, 230-231 i 275) o els peixaters de marina a vendre arengades a Amer (Soldevila en preparació). També estan ben estudiats els traçats que unien Girona i Amer per les dues ribes del Ter: d'una banda, la «*via moneria*» que passava per Santa Eugènia, Salt, Bescanó, Vilanna i Anglès (Mallorquí 2015-2016: I, 267-284) i, de l'altra, la que travessava l'Onyar i el Ter per anar a Fontajau i seguia per Sant Gregori, Constantins, Sant Julià del Llor i Sant Climent d'Amer (Teixidor 2016). De camins, és clar, n'hi havia molts més. A partir dels tres-cents cinquanta-nou pactes enregistrats a la notaria d'Amer i altres documents relatius als reconeixements de deutes per pagar el dot i definicions de l'legítimes entre els anys 1278-1331, es pot observar com molts habitants de parròquies properes acudien a Amer, sobretot les de la vall del Ter —Anglès i Sant Julià del Llor—, la vall d'Hostoles —les Planes, Sant Pere Sacosta, les Encies i Cogolls— i les de sota el Far —Sant Martí Sacalm i Susqueda—; també hi arribaven persones des de la vall del Llémena —Sant Aniol de Finestres, Granollers de Rocacorba, Sant Esteve i Sant Martí de Llémena, Sant Andreu de Sobre-roca, Llorà, Ginestar i les Serres (Mallorquí-To Figueras 2010: 526-527 i 536). Tots aquests indrets es troben a menys de 10 km de la vila d'Amer i, és clar, per arribar-hi calia passar per uns camins que encara no han estat estudiats.

Tal com advertíem més amunt, de ramaderia a la vall d'Amer i als dominis del monestir de Santa Maria n'hi havia com a tot arreu: cada mas tenia un ramat d'ovelles i buscava les pastures a prop de casa i, a més, tenien alguns bous —per llaurar sobretot—, porcs d'engreix i aviram —per al consum de la casa. Això és el que diuen els documents conservats, però de vegades convé allunyar-se de l'objecte d'estudi per detectar fenòmens que a primer cop d'ull passen desapercebuts. És la metodologia de la *distant reading* que Franco Moretti (2001) aplica a l'estudi de la literatura del passat: en comptes d'analitzar de manera aprofundida el contingut d'una sola obra, proposa allunyar-se'n i estudiar-la enmig de moltes altres obres generant bases de dades quantitatives que poden ser seleccionades i representades en mapes, diagrames o gràfics. D'aquesta manera se'ns poden fer evidents aspectes que ens podien passar desapercebuts i que ens ajuden a comprendre millor l'obra en el seu context social i geogràfic concret. És el que proposem realitzar amb la possible vinculació entre el monestir de Santa Maria d'Amer i la ramaderia transhumant.

1. L'ESTRUCTURA TERRITORIAL DEL DOMINI DE SANTA MARIA D'AMER

La mirada des de lluny que proposem prové de la superposició del mapa de la ubicació de les cel·les del monestir de Sant Medir de Cartellà esmentades en el precepte carolingi del 844 amb el de la situació de les parròquies del segle XIV que pagaven delmes al monestir de Santa Maria d'Amer, el successor del de Sant Medir (cf. Figura 3). L'any 844 el rei Carles el Calb va concedir als monjos de Sant Medir la facultat d'elegir abat així com la immunitat sobre les terres i els indrets que els proporcionaven les rendes necessàries per a viure. Per això s'esmenten els llocs que formaven part del domini del monestir: les cel·les eren petites esglésies, on vivien monjos, que depenien d'una de més important, en aquest cas la de Sant Medir, on hi havia l'abat. I així descobrim com es troben totes a certa distància les unes de les altres com si fossin les etapes d'un camí que aniria d'Amer fins al mar resseguint la riba esquerra del riu Ter.⁵

En relació amb el delme, observem algunes semblances amb el mapa del domini monàstic de Santa Maria d'Amer al segle IX. El monestir obtenia tot el delme major de la vall d'Amer i dels llocs de Sant Andreu del Terri i Colomers, mentre que rebia porcions menors del delme major a Sant Medir de Cartellà, Ginestar i Sant Esteve de Llémena.⁶ També hi ha una diferència significativa: els drets que tenia al segle IX a Sant Pere de Càrcer, a l'Estartit, van ser substituïts pels de Fontclara, on també havia existit una cel·la alt medieval. D'aquest canvi en tenim constància documental: el 1188 el papa va demanar a l'arquebisbe de Tarragona i al bisbe de Barcelona que protegissin el dret de l'abat d'Amer a nomenar els clergues de les seves esglésies i les rendes de l'alou de Torroella de Montgrí, és a dir, el de Sant Pere i Santa Maria de Càrcer, lloc que havia estat abandonat per culpa de les «*infestationes sarracenorum*» i en el qual l'abat ja no recollia delmes ni primícies; en canvi, el 1195 l'abat d'Amer va comprar a l'abat de Sant Benet de Castres,

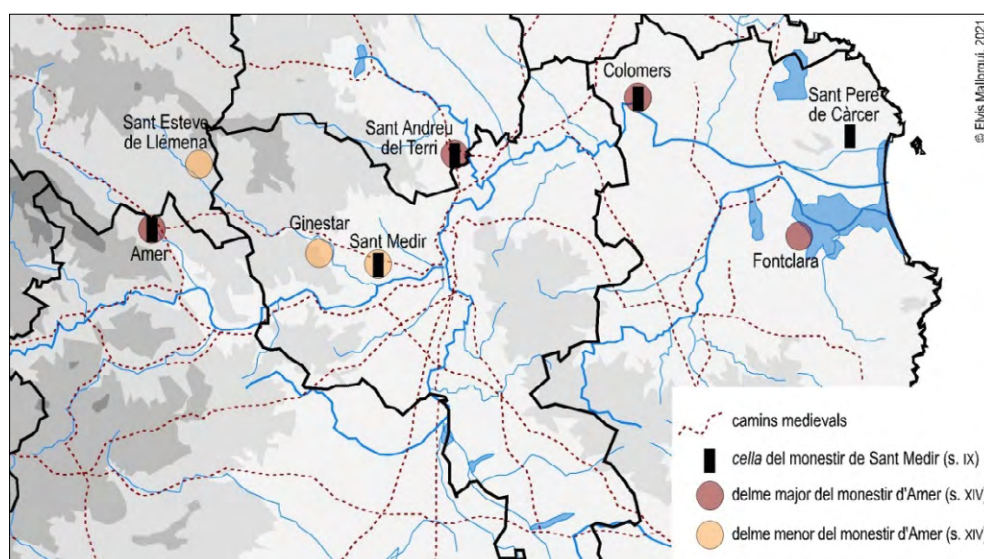

Figura 3. Cel·les del segle IX i delmes del segle XIV pertanyents al monestir de Santa Maria d'Amer. Font: Mallorquí 2011: 99-103, 140 i núm. 12, 22, 27, 33, 43, 81 i 127; Mallorquí 2021: 30-31.

5 BNF [Bibliothèque National de France, Paris], Nouvelles acquisitions latines núm. 2579, f. 1r (844.05.14); cf. Pruenca 1995: núm. 2; Mallorquí 2017b.

6 ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. 5r, 11rv, 13rv, 17r, 22r, 46r i 75v (1362-1371); cf. Mallorquí 2011: núm. 12, 22, 27, 33, 43, 81 i 127.

a prop de Narbona, els drets que tenia a les parròquies de Fontclara, Sant Feliu de Boada, Ruplà, la Sala, Canet de Verges i Vilacolum.⁷

La coincidència de les cel·les de Sant Medir del segle IX amb les parròquies amb delmes de Santa Maria d'Amer del segle XIV no pot ser fruit de l'atzar. Ha de tenir alguna explicació. Per això cal plantejar una hipòtesi que respongui els interrogants que generen tant la coincidència esmentada com l'aparent llacuna documental que semblaria existir entre aquest llarg període de temps. Proposem que, com a mínim des del segle IX, hi hauria un vincle entre els diversos indrets que formaven part del domini del monestir de Sant Medir de Cartellà i, després de mig segle X, del de Santa Maria d'Amer i que aquest vincle seria una ruta de transhumància ovina, entre el mar i les Guillerries, en què cada indret seria l'inici i el final de les diverses etapes del viatge (Mallorquí 2021: 31). Les etapes serien les següents:

- d'Amer al pla de Sant Joan (10,1 km i 3 hores a peu). Des del centre d'Amer, la plaça del mercat, el camí travessa la riera d'Amer i s'enfila cap a Sant Climent d'Amer, des d'on baixa a la vall del Llémena, a l'altura del pla de Sant Joan, a Sant Martí de Llémena;
- del pla de Sant Joan a Sant Medir de Cartellà (12,13 km i 2,5 h a peu). Després de travessar el riu Llémena, el camí aniria resseguint la seva vall per Llorà i Ginestar fins a arribar a l'altura de Sant Medir;
- de Sant Medir a Sant Andreu del Terri (13 km i unes 3 h a peu), passant per ponent del turó del castell de Montagut, ja al terme de Sant Julià de Ramis;
- de Sant Andreu del Terri a Colomers (15 km i unes 3,5 h a peu). Després de passar el riu Terri pel pont de Sant Andreu (cf. Figura 4), el camí es dirigiria cap a Medinyà, Cervià, Raset i, un cop passada la riera Cinyana, Sant Jordi Desvalls i Colomers (cf. Figura 5);
- de Colomers a l'Estartit (18 km i unes 4 h a peu). El camí aniria cap a Jafre i Verges, on hauria de passar l'antic braç del Ter que es dirigeix cap a Empúries, i després cap a Canet de Verges, Ullà, Torroella de Montgrí i l'Estartit, on hi havia l'antiga església de Sant Pere de Càrcer, avui anomenada de Santa Maria.

En total, la ruta suma uns 70 km repartits en cinc etapes, la qual cosa correspon a uns 14 km per etapa. Aquesta mitjana s'assembla a les distàncies que avui se solen prendre per refer els antics camins ramaders: la distància mitjana de la caminada

Figura 4. El pont sobre el riu Terri a Sant Andreu del Terri. Autor: Valenti Fargnoli (1918). Procedència: Institut Amatller d'Art Hispànic (Arxiu Mas: Valenti Fargnoli) - Ajuntament de Girona-CRDI.

Figura 5. El Ter al seu pas per Colomers. Autor: Valenti Fargnoli (1911-1936). Procedència: Ajuntament de Girona. CRDI (Valenti Fargnoli iannetta).

7 BC [Biblioteca de Catalunya, Barcelona], Arxiu, pergami núm. 3516 (1188.01.27); ACA [Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona], Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 28 (1195.06.13); cf. Pruena 1995: núm. 46 i 49.

popular Transhumant de la Bisbal del Penedès és de 15 km;⁸ la Ruta del Pastor i la Transhumància del Pont de Suert fa 50 km en quatre etapes, d'uns 12,5 km cadascuna i amb 1900 m de desnivell;⁹ i la ruta que ha recuperat el pastor Prem Puig, des del Torn al Pla de l'Estany fins a la Molina fa 90 km en sis etapes, d'uns 15 km de mitjana per etapa (Santamaria 2024).

2. LA TRANSHUMÀNCIA OVINA AL NORD-EST DE CATALUNYA

En el primer estudi sobre la transhumància a Catalunya el geògraf Joan Vilà i Valentí (1973: 85-120) plantejava que el trasllat de ramats de la plana al Pirineu *«potser és tan antic a Catalunya com l'existència de l'home ramader»*. L'escassetat de pastures a les zones d'hivernada, per la forta densitat boscosa de les serralades Litoral i Prelitoral i per l'explotació agrícola de la plana, va impedir la constitució de grans ramades transhumants com al centre de la península Ibèrica. Destacava el paper dels monestirs de Poblet, Santes Creus, Sant Joan de les Abadesses, Canigó i Cuixà en la formació d'uns dominis senyorials estructurats entre les zones d'hivernada, propietat dels monestirs, i les estives, cedides a conlloc o llogades per les comunitats de muntanya. Els camins ramaders, com la *«via peccorale»* documentada el 1055 a l'Arboç del Penedès, unien les herbes d'hivern i les d'estiu (Miralles 2005: 134-135; Miralles-Rovira 2007). El monestir de Sant Joan de les Abadesses disposava de les pastures de Coma de Vaca i de comes de Freser des del 961; el monestir de Ripoll tenia pastures a Núria des del 1087; el monestir de Santa Maria de Fontfreda va obtenir les pastures de Mentet i Rojà el 1182; i els monjos de Santes Creus, Poblet i Sant Martí del Canigó van obtenir drets de pastura a Núria, Coma de Vaca, Tregurà, Angostrina, Eina i Enveig. Vilà i Valentí també plantejava que al final de l'edat mitjana es produeix una decadència dels monestirs i de la seva transhumància, una activitat que queda en mans de les comunitats de les valls pirinenques que s'haurien organitzat internament per distribuir-se els drets sobre les pastures comunals de la muntanya i l'aprofitament de les herbes de la plana. Per exemple entre el 1270 i el 1300 els homes de Queralbs i Fustanyà van obtenir les pastures de Coma de Vaca i de Freser enfront de la voluntat dels monjos de Sant Joan de les Abadesses.

D'entre els camins ramaders dibuixats per Joan Vilà i Valentí, només en situa dos a les comarques gironines: el més conegut és el que anava del litoral de l'Empordà —des de l'Escala— (cf. Figura 6) fins a l'Alt Ripollès, a Setcases i Queralbs. Encara al segle XIX tres mil ovelles hivernaven al massís del Montgrí, fet ja documentat a la notaria de Torroella de Montgrí al segle XIV. Molts pastors torroellencs duïen els seus ramats a l'estiu a les pastures de Morenç i Ulldeter, a l'Alt Ripollès, a les de Mentet a

Figura 6. Ramat d'ovelles pasturant al damunt dels penya-segats del massís del Montgrí sobre el mar. Autor: Josep Esquirol. Procedència: Ajuntament de l'Escala.

8 Cf. <http://www.bisbalpenedes.com/web/2025/03/24/transhumant-2025/>.

9 Cf. <http://www.visitpirineus.com/que-fer/rutes/la-ruta-del-pastor-i-la-transhumancia>.

l'Alt Conflent i també a l'Alt Vallespir. A més, es va començar a desenvolupar un actiu comerç de la llana a Torroella de Montgrí (Soldevila 1999 i 2002). El segon camí dibuixat a les terres gironines és un que anava de la plana de la Selva, entre Fornells i Santa Coloma de Farners, cap a les Guillerries, la plana de Vic, el Lluçanès i l'Alt Berguedà, del qual n'han arribat uns febles testimonis fins al segle xx (Formiga 2024: 287-288; Molla-Loaisa 2024: 70-71).

3. UNA RELECTURA DE LA HISTÒRIA DEL MONESTIR DE SANTA MARIA D'AMER

D'alguna manera, el darrer camí ramader esmentat podria coincidir en part amb un tercer camí que uniria la plana del Baix Ter, al sud del Montgrí, amb la vall d'Amer resseguint el marge esquerre del riu Ter i que després s'enfilaria cap al Far i les Guillerries abans de passar a la plana d'Osona. Per certificar la validesa de la hipòtesi del camí ramader que uniria els dominis del monestir d'Amer ja esmentats al segle ix, es fa necessària una relectura exhaustiva de la documentació del monestir que fins ara es coneix.

Segle ix: el pasquer i el delme

Entre el segle ix i el primer quart del segle x el monestir de Sant Medir de Cartellà va obtenir, com a mínim, preceptes de cinc reis carolingis: un de Lluís el Piadós entre el 829 i el 830, el ja esmentat de Carles el Calb el 844, un segon del mateix rei el 860, un del rei Odó el 890 i el darrer de Carles el Simple l'any 922.¹⁰ Al marge de la confirmació dels llocs i esglésies que formaven el domini del monestir i de la immunitat de què gaudien, en el precepte del 860 s'esmenta un dret, el *pascuarium*, que solia correspondre als comtes i als seus agents, però que a través del precepte el rei traspassava a l'abat del monestir igual com passava amb el *viaticum*, el *portaticum*, el *salutaticum* i el *toloneum*, drets vinculats al transport de mercaderies. La ubicació d'Amer a prop dels límits del comtat de Girona amb els de Besalú i d'Osona convertia la població en un lloc idoni per a la recaptació d'aquests drets. Al Baix Empordà, la població de Monells podria haver exercit una funció similar a la d'Amer: es troba en una cruïlla de camins al límit dels comtats d'Empúries i Girona i el mercat que s'hi va establir el 1102 té l'origen en el mercat d'Anyells que ja devia existir al segle xi (Mallorquí 2010: 183).

El *pascuarium*, o pasquer, correspon a un dret sobre la ramaderia que, tal com s'ha detectat per als sectors pirinencs dels bisbats de Girona i d'Urgell, no va ser efectivament recaptat fins que es van difondre el delme i les parròquies a partir d'inicis del segle x (Oliver 1996: 161-162; Mallorquí 2013: 122). I, de fet, també en el cas del monestir de Sant Medir es dona aquesta mateixa coincidència: en una versió del precepte d'Odó del 890 es repeteixen els drets abans esmentats sobre la circulació de mercaderies que no podien percebre els agents comtals, als quals afegeix el «*pascuarium [neque ...] decimis vel primiciis infra terminos regalibus preceptis*

10 ACA, *Índice de las escrituras de Amer y Rosas*, núm. 10 (829-830); BNF, *Nouvelles acquisitions latines* núm. 2579, f. 1r (844.05.14), f. 2r (860.11.19) i f. 3r (922.06.05); Villanueva 1803-1852: xiv, 233; Pruena 1995: núm. 1, 2, 3, 4 i 7.

concessis neque teloneum».¹¹ Per tant, la concessió de les cel·les i dels indrets esmentats en els preceptes va acabar implicant, ja des de la fi del mateix segle IX quan tot just es començava a implantar el delme obligatori als comtats de la Marca Hispànica (Puigvert 1992), la imposició de delmes i primícies.

Els preceptes esmentats no descriuen què hi ha a cadascun dels indrets que van formar el domini del monestir de Sant Martí d'Amer. Només sabem que hi havia una església a cada indret: la «*domus Sancte Marie*» a prop de la riera d'Amer, una altra «*super fluvium Steriam*» —que serà la de Sant Andreu del Terri—, una tercera «*super fluvium Tèceram*» a Colomers —serà la de Santa Maria— i la darrera «*iuxta maris magni littora*» a Càrcer —serà l'església de Sant Pere i Santa Maria. L'any 860 ja s'hi afegeix una església amb els altars de Santa Maria, Sant Mateu i Sant Joan al comtat de Girona, a la vall d'Anglès, al lloc dit «*ipsas Salas seu palatium quod uocatur Merlac*». Es tracta de l'actual església de Santa Maria de Sales del poble de la Cellera de Ter. Més a l'interior de les Guillerries, a «*Ausor*» —Osor— encara no s'havia colonitzat el territori: el 860 l'abat de Sant Medir hi va rebre «*ex ipsa silva quantum in eorum usus extirpare [...] duxerint*», tot el que es pogués rompre i llaurar.

Per comparació amb altres cel·les podria ser que s'hi duguessin a terme activitats ramaderes: l'any 844 els monjos de Sant Climent de Peralta tenien uns cortals, «*curtiliis*», on feien treballs manuals i hi guardaven les coses (Mallorquí 2019: 24-29). A Banyoles, al voltant del monestir de Sant Esteve, hi havia habitatges pels monjos i pels pelegrins (To Figueras 2013: 63-64). Cada església tenia llocs i terres que en depenien i que podem imaginar que eren com el mas que el difunt Nitard tenia a la vil·la de Tomet, a Medinyà, prop del riu Terri, i que va concedir el 892 al monestir d'Amer.¹² Qui sap si servia ja per a guardar-hi bestiar. A d'altres sectors, l'agricultura s'hi estava estenent: l'any 898 la «*congregacione*» formada pel monestir de Sant Medir amb les cel·les d'Amer, Colomers, Sant Andreu del Terri, Càrcer i Anglès, representada per Madaix, procurador de l'abat Lupersuleus, va enfrontar-se al jutge Trasovad, procurador del comte Gausfred de Girona, per defensar els drets de l'abat, garantits pel precepte del 860, sobre les terres i béns —cases, corts, horts, terres, vinyes, conreus i erms— que el comte havia concedit a setze famílies a la vall d'Anglès; l'any 940 aquest sector ja estava completament romput: Angaric i Plàcida van vendre unes plantacions que limitaven amb terres d'altres persones com ells.¹³

Segles X-XI: el control dels boscos

L'any 942 una tropa d'hongaresos va travessar els Pirineus, segurament pel coll d'Ares i van baixar cap a Girona. Sembla que saquejaven i incendiaven tot el que trobaven al seu pas i no estava protegit per unes muralles altes i gruixudes com les de Besalú i Girona. En podem seguir el rastre a través de les actes de consagració i dotació d'esglésies signades en els anys posteriors i que esmenten que els temples consagrats havien estat destruïts. En dos casos, els de Banyoles i Santa Coloma de Farners, s'esmenta que eren uns «*nefandissimis paganis*» i en la darrera, que eren «*Ungulis*», és a dir, hongaresos (To Figueras 2013: 70-71; Mallorquí 2021: 38-39). L'any 949 es va consagrar l'església de Santa Maria d'Amer, amb altars dedicats

11 Arxiu particular de Perpinyà (890.06.25); cf. Sobrequès et alii 2005: núm. 73.

12 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 1 (892.03.03); cf. Pruença 1995: núm. 5. El document podria ser fals; cf. Sobrequès et alii 2005: falsos núm. 2.

13 BC, Arxiu, pergami núm. 9136 (898.04.17); BNF, Nouvelles Acquisitions Latines, núm. 2579, f. 10r (940.05.07); cf. Pruença 1995: núm. 6 i 8.

a Sant Joan i Sant Benet, no pas perquè hagués estat cremada, sinó perquè, segurament per la destrucció de la seu de la congregació monàstica a Sant Medir de Cartellà, molt més a prop de la ciutat de Girona, s'hauria convertit en la residència de l'abat i en la nova seu del grup de cel·les i monestirs.¹⁴ A més de la consagració, es va constituir el terme de la nova parròquia de l'església de Santa Maria d'Amer, la qual cosa implicava que els pagesos de les vil·les de Lloret Selvatge, Rissac, Albecar i Gal·liça i de tota la vall d'Amer, haurien de pagar delmes, primícies i oblacions dels fidels al monestir «*sicut in regalibus preceptis est constitutum*». A més el comte Borrell va cedir un alou situat a la vall d'Anglès al lloc anomenat del Llor.

Aquests canvis degueren generar conflictes amb els habitants de les comunitats locals. L'any 951 uns homes de la vall d'Amer, Teuderic, Daniel, Vigila, un altre Teuderic i Trasegòncia, entre d'altres, van ser acusats pels procuradors de l'abat d'Amer d'haver posat en conreu i obtingut el fruit de les collites —«*exbladare*»— unes terres que, segons els preceptes reials i altres escriptures, pertanyien a l'abat; en canvi, els pagesos deien que tenien les terres per donació de Sonifred, fill d'Ervigi, de la ciutat de Barcelona. Al final, però, hagueren de reconèixer que havien pres injustament aquestes terres per conrear-les i també els boscos: «*adimpravimus ipsas silvas iniuste et contra lege*».¹⁵ No s'hi diu expressament que l'abat volia aquests boscos per a l'alimentació dels seus propis ramats, però és una possibilitat que cal tenir present.

A més, és a partir de la segona meitat del segle x que el monestir d'Amer completa el seu domini amb adquisicions a les parròquies dels cims de les Guillerries o més enllà. A l'arxiu del monestir hi ha una venda entre particulars del 960 d'un alou situat a la parròquia de Sant Martí Sacalm i al terme de Sant Vicenç de Susqueda, que hauria acabat formant part del monestir; el 969 Joan i la seva muller Quinverga van donar al monestir de Santa Maria d'Amer unes terres seves situades al terme del castell de Fàbregues, a la parròquia de Sant Joan, i al terme de Susqueda; també al terme de Fàbregues hi havia el lloc de Serra o del Quer on hi havia una casa que el prevere Elmerad va donar al monestir d'Amer el 977.¹⁶ Es tracta d'alous formats per terres i vinyes, cases i corts, horts, llinars i canebars, molins i rescloses, però també per brugueres, boscos diversos i prats i pastures on podien haver pasturat els ramats del monestir. A més, el 960, s'esmenta el camí que pujava des de les Planes i anava a Solerols i Cercenades i el 977 el camí que passava per les vinyes.

Aquesta tendència va continuar al segle xi amb l'adquisició d'una terra i dues vinyes que el 1020 els marmessors d'Ermentruit van vendre a una parella de pagesos al terme del castell de Voltregà i amb la donació al monestir d'Amer, l'any 1034, d'unes terres situades a la vil·la de Bolòs i al lloc d'Entreperes, al comtat de Besalú.¹⁷ Aquí sí que hi havia prats i pastures, boscos, arbres glandífers i fonts, tot el que hauria necessitat un ramat per passar-hi una temporada.

A aquestes donacions, se n'hi van afegint més. D'una banda, a l'entorn de la vall d'Amer per assegurar les vies de pas cap a la Selva i cap al Gironès: el 1066 Arnau Ramon, que peregrinava a Roma, va deixar al monestir d'Amer un alou situat a

14 BMVB [Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, Vilanova i la Geltrú], Arxiu, manuscrit 860 (949.11.09); ADG, Santa Maria d'Amer, Liber Privilegiorum, f. 3v-4r (949.11.09); cf. Pruena 1995: núm. 9 i 10.

15 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 2 (951.06.14); cf. Pruena 1995: núm. 11.

16 AMM [Arxiu del Monestir de Montserrat], secció C, Amer, pergami núm. 10 (960.12.21); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 3 (969.09.13) i pergami núm. 4 (977.03.09); cf. Pruena 1995: núm. 13, 14 i 16.

17 ADG, Santa Maria d'Amer, pergami sense numerar (1020.04.29); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 7 (1034.05.28); cf. Pruena 1995: núm. 19 i 20.

les parròquies de Sant Climent d'Amer, Sant Julià del Llor i Anglès; el 1091 el matrimoni format per Ponç i Girgums van cedir al monestir d'Amer un alou situat a la vall d'Hostoles, al terme de Cogolls, format per unes cases, les terres, els arbres i les trilles, els «*boschos glandiferos atque fagiferos*» i els caps de bestiar, «*pecoribus*» que tenia; també a Cogolls hi havia els alous que Bernat Giribert va deixar al monestir d'Amer, que també va rebre una vaca, segons el seu testament del 1097.¹⁸ D'altra banda, a Torroella de Montgrí l'abat Arnau de Santa Maria d'Amer va adquirir el 1094 un mas que limitava amb una «*via*» i amb «*ipso Vacheril*».¹⁹ I, ja en terres osonenques, els monjos d'Amer van consolidar un domini al lloc d'Ordeig —al terme municipal de les Masies de Voltregà—: el 1077 l'abat i els monjos d'Omer van cedir l'alou d'Ordeig, que li havia donat Miró d'Hostoles, a Miró Foguet en violari; l'any 1104 el bisbe de Vic va consagrar-hi l'església de Sant Miquel, que va subjectar a l'abat d'Amer i li va concedir «*omnes decimas et primicias atque oblationes fidelium*».²⁰ Significativament, per arribar a la població d'Ordeig des d'Amer es podia fer en algunes etapes allargant la possible ruta de transhumància que havíem plantejat com a hipòtesi més amunt:

- d'Amer a Sant Martí Sacalm (9 km i unes 2 h a peu), amb un desnivell de més de 600 m;
- de Sant Martí Sacalm a Sant Joan de Fàbregues (8 km i unes 2 h a peu) passant sota les cingleres del Far prop del castell de Fornils;
- de Sant Joan de Fàbregues a l'Esquirol (uns 17 km i unes 4 h a peu), si bé aquí no hi ha documentat cap domini d'Amer;
- i de l'Esquirol a Sant Miquel d'Ordeig (uns 20 km i unes 4,5 h a peu), passant el Ter prop de Torelló.

Segles XII-XIII: enfront dels senyors feudals

A la vegada que els monjos i els abats de Santa Maria d'Amer anaven consolidant el domini territorial obtingut al segle IX dels reis carolingis, es van haver d'enfrontar a les pretensions d'alguns personatges que podríem qualificar de senyors feudals, si bé en la documentació conservada poden aparèixer sense cap qualificatiu. El punt de partida solia ser una donació al monestir feta per un senyor més o menys important: abans del 1091 Ramon de Segalars i Ermengarda havien donat al monestir el mas on vivia el ferrer Guillem Olibà, situat a la vil·la de Segalars, a Sant Gregori; o l'any 1122 el senescal Guillem Ramon de Montcada va decidir ser enterrat al monestir d'Amer, al qual va donar l'alou que tenia a Ginestar després del violari concedit al seu nebot Bernat Arbert.²¹ Però sovint els parents o els descendents del donador es quedaven amb els béns donats: el 1091 Berenguer Elemar i els seus fills Raimon i Guillem van definir, o reconèixer que havien obtingut il·legítimament —«*iniuste et absque lege contra decreta canonum que hordinata sunt de ecclesiasticis rebus*»— el mas de Segalars; a Ginestar, el 1196 el cavaller Oliver de Llorà havia imposat violentament —«*per vim*»— toltes i forces «*in tota illa montanea de Cruce*»

18 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 8 (1066.05.16), núm. 10 (1091.05.26) i núm. 13 (1097.04.02); cf. Pruensa 1995: núm. 22, 24 i 27.

19 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 12 (1094.09.12); cf. Pruensa 1995: núm. 26.

20 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 9 (1077.04.27); ADG, Santa Maria d'Amer, pergami sense numerar (1104.12.06); cf. Pruensa 1995: núm. 23 i 28.

21 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 11 (1091.11.22) i núm. 14 (1122.11.17); cf. Pruensa 1995: núm. 25 i 29.

que tenien conjuntament i tasques a molts llocs del terme.²² De manera semblant, el 1187 Berenguer d'Anglès i la seva muller van definir a l'abat d'Amer la possessió de Gravalosa, situada a Susqueda, que els havia llegat un monjo, Bernat de Bescanó, a canvi d'un rossí valorat en 20 monedes d'or.²³

A Colomers els monjos d'Amer s'enfrontaven als comtes d'Empúries i a cavallers locals. El 1152 el comte emporità va cedir a l'abat d'Amer el dret d'alberga que tenia sobre el pagès d'un mas del domini del monestir, Pere Adroer, a canvi de 40 morabatins i 50 sous de Girona; tres anys després Berenguer d'Aiguaviva i la seva muller Adelaida van convertir-se en «*fideles parrochianos*» del monestir d'Amer, per tal de poder-hi ser enterrats, després d'haver reconegut que havien violat la «*sacrarium et salvetad Sancte Marie de Columbariis*» seguint el consell d'uns mals homes; els vincles de Berenguer i Adelaida amb el monestir d'Amer haurien subsistit fins al 1208 en què van vendre a l'abat les seves possessions a les parròquies de Llorà, Santa Cecília de Càrcer, Sant Climent d'Amer, Constantins i Sant Gregori.²⁴ Al segle XIII les necessitats econòmiques dels comtes emporitans els van fer vendre drets als monjos de Santa Maria d'Amer: el 1210 el comte Hug i la seva muller van vendre les albergues que obtenien a Colomers i els censos dels masos Baró i Malagrassa de Garrigoles per 3.100 sous i 200 peces d'or amb què les havien empenyorat; i el 1236 el seu fill, Ponç Hug, va donar vint somades de sal procedents del salner de Montells sense haver de pagar la lleuda; i el 1270 va imposar el pagament del bovatge a tots els homes de Colomers, lloc pertanyent al comtat d'Empúries.²⁵

La referència a la sal, indicativa d'una activitat ramadera important, també vinculava els abats i els monjos de Santa Maria d'Amer amb un altre llinatge important del país: els vescomtes de Cardona. L'any 1290 Ramon Folc va confirmar la donació que havia fet el seu avi, anomenat també Ramon Folc, de quaranta somades de sal anuals procedents de la «*salneria vel arenno de Cardona*».²⁶ Més de cent anys abans, el 1188, Ramon d'Abadia va donar com a dot de la seva filla Ermessenda l'estal de Vila-ruric, «*stallium de Villa Rourici*», a la parròquia de Fornells, que es casava amb Guillem de Vinyoles. Entre els drets de Ramon d'Abadia hi havia un mas que tenien en feu per Sant Vicenç de Cardona i quatre més —els masos d'Estrader de Vila-ruric, Rosella, Mascord i Bonelles— que tenien per l'església de Santa Maria d'Amer.²⁷ Aquests masos procedien de la donació efectuada pel senescal Guillem Ramon el 1122 i confirmada per Ramon de Montcada i pel seu nebot l'any 1179 de l'honor de Vila-ruric, situat al terme del castell de Fornells, amb els serveis, usatges i emprius de les pastures i de les aigües.²⁸ Aquest indret, situat entre l'Onyar i el Bugantó, era un lloc on devia haver-hi prats per pasturar grans ramats. L'any 1257 Estrader de Vila-ruric, entre d'altres, feia d'àrbitre per resoldre el conflicte entre dos veïns pel dret de pas per una «*carraria*» que anava dels masos Bovera i Sibilas «*ad alias pasturas ... cum bestiaro grosso et minuto*».²⁹

22 ADG, Santa Maria d'Amer, pergami sense numerar (1196.05.03); cf. Pruena 1995: núm. 50.

23 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 27 (1187.12.10); cf. Pruena 1995: núm. 44.

24 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 17 (1152.05.04), núm. 18 (1155.02.13) i núm. 31 (1208.03.27); cf. Pruena 1995: núm. 31, 32 i 62.

25 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 33 (1210.12.17), núm. 65 (1236.11.21) i núm. 96 (1270.10.02); cf. Pruena 1995: núm. 64, 99 i 136.

26 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 142 (1290.04.20); cf. Pruena 1995: núm. 181.

27 ADG, Almoina, pergami núm. 3286 (1188.11.24); cf. Pruena 1995: núm. 48.

28 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami núm. 14 (1122.11.17); ADG, Almoina, pergami núm. 3283 (1179.12.11); cf. Pruena 1995: núm. 29 i 38.

29 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergami núm. 15 (1257.02.17); cf. Mallorquí 2000: núm. 74.

Especialment complexa era la relació dels abats d'Amer amb els senyors del castell d'Hostoles, els seus veïns del nord. El 1180 Miró d'Hostoles, la seva muller Dolça i el fill Galceran van donar al monestir uns masos situats a Cogolls, juntament amb les muntanyes i vinyets de Bullols i els boscos, roques i planes fins a la Clusella en compliment del testament de Sibila d'Hostoles, a canvi d'un cavall; l'any 1184 Dolça d'Hostoles va dictar testament en què demanava ser enterrada al cementiri del monestir d'Amer, que rebia a canvi, entre altres drets, 4 sous procedents del cens d'un porc del mas Cortils, un altre del mas Pla i un tercer del mas Perer.³⁰ Part dels conflictes entre senyors d'Hostoles i abats d'Amer venien del mercat: el 1184 Miró d'Hostoles reclamava part de les lleudes del mercat d'Amer, però també que l'abat havia expulsat els porcs del senyor d'Hostoles d'un bosc —segurament el de la Clusella a Cogolls— que havia donat al monestir; tres anys més tard Miró d'Hostoles pretenia quedar-se amb les lleudes que pagaven al monestir els homes de la vall d'Hostoles, però també hi havia uns «*nemora et pascua*» —boscos i pastures— que tenia l'abat d'Amer on hi havia diversos masos que eren feus dels cavallers del senyor d'Hostoles; a la seva mort el 1212 Miró d'Hostoles va disposar ser enterrat al cementiri del monestir d'Amer, al qual va deixar-li el forment, l'ordi i la civada que tenia a la vall d'Hostoles, a Sant Feliu de Pallerols i al Pinell, a més de molts béns mobles, l'alou que tenia a la vall d'en Bas i a Vilallonga i també la part del delme que tenia infeudada a Ramon de Colltort.³¹

Davant d'aquestes disputes, els abats d'Amer van cercar el suport dels papes, així com de la jerarquia eclesiàstica catalana. L'any 1188 el papa Climent III manava a l'arquebisbe de Tarragona i als bisbes de Barcelona i Vic que protegissin els privilegis concedits al monestir d'Amer com el dret de nomenar els clergues, a més de confirmar els drets sobre la vall d'Amer i les esglésies de Sant Medir, Sant Andreu del Terri, Colomers i Càrcer, amb els delmes i primícies segons constava als documents dels reis carolingis, i també sobre les esglésies de Lloret Salvatge, Sant Genís Sacosta, Santa Margarida, Cogolls, Ordeig i Vilarassall —prop d'Oló, al Moianès— i el priorat de Santa Maria del Coll adquirits més tard; a més demanava al bisbe de Girona que protegís els drets que tenia diversos indrets del bisbat, entre els quals el de Vila-ruric a Fornells de la Selva.³² Després de l'abandó de Càrcer per culpa de les incursions sarraïnes, l'any 1198 el papa Innocenci III va confirmar les possessions adquirides tres anys abans a Fontclara i va encomanar a l'arquebisbe tarragoní, al bisbe gironí i a l'abat de Breda que excomuniessin els autors d'alguns atemptats contra el monestir: el vescomte Hug de Bas pels danys ocasionats al mercat d'Amer; el vescomte Guillem de Cardona per les talles i exaccions imposades als homes de Pruit i de Sant Joan de Fàbregues i per haver fet un mercat nou al costat de la vila d'Amer; i el cavaller Pere d'Oló per haver imposat el seu candidat a clergue a l'església de Sant Vicenç de Vilarassall, entre d'altres.³³

30 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 58 (1180.05.19) i núm. 24 (1184.09.17); cf. Pruena 1995: núm. 39 i 41.

31 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 22 (1184.01.13), núm. 25 (1187.05.25) i núm. 35 (1212.08.02); cf. Pruena 1995: núm. 40, 42 i 66.

32 BC, Arxiu, pergamins núm. 3516a i núm. 3516b (1188.01.27) i núm. 3516c (1188.01.29); cf. Pruena 1995: núm. 45, 46 i 47.

33 ADG, Santa Maria d'Amer, Liber privilegiorum, f. 11rv (1198.03.02) i pergami sense número (1198.03.07); cf. Pruena 1995: núm. 56 i 57.

Segle XIII: regulacions amb les comunitats pageses

A banda dels conflictes amb els senyors feudals, els abats i els monjos de Santa Maria d'Amer administraven els seus dominis a través d'establiments o concessions a llarg termini a canvi de censos anuals i d'un preu d'entrada. El 1155, per exemple, van establir a Bernat de Granollers una possessió a Granollers de Rocacorba tal com l'havia tinguda el seu pare, a canvi de la tasca, de diversos censos i de 40 sous d'entrada; l'any 1169 el clergue Ramon, d'acord amb l'abat d'Amer, va establir el mas Roca d'Ordeig a Pere i Marquesa, per 10 sous d'entrada; el 1172 l'abat d'Amer va recuperar el mas Catà, d'Amer, perquè la família que l'ocupava feia deu anys que no satisfia els esplets i perquè l'havien empenyorat; el 1197 l'abat va establir a Guillem Pi, just en el moment del seu alçament, el mas Pi, d'Amer, per 20 sous d'entrada; i el 1208 el cambrer del monestir d'Amer va establir a Pere Jutge i a la seva muller una casa i unes terres prop la riera de Talamanca a Sant Miquel d'Ordeig.³⁴

A banda d'aquesta regulació interna, els abats i monjos de Santa Maria d'Amer també van haver d'integrar-se en les normatives establertes en la societat. L'any 1197 el rei Pere I d'Aragó va prohibir «*scindere ilices, suberes et alias quaslibet arbores fructíferas*» a l'honor que ell va donar al monestir d'Amer i que es trobava a les Gavarres, al terme de Castellar de la Selva. Al cap dels anys els pagesos del Castellar, com Berenguer Udaldar el 1235 o com Martí Burrubast el 1263, encara hi tenien boscos sota el domini de Santa Maria d'Amer.³⁵

A banda del rei, els abats també havien de negociar amb altres institucions eclesiàstiques. L'any 1216, per posar un cas, l'abat d'Amer va enfrontar-se amb l'abat de Sant Feliu de Girona perquè aquest deia que li pertanyia un bosc anomenat la Costa de Sant Feliu, al terme de Taialà, on els homes de Taialà sempre que volien hi anaven a fer llenya «*de arboribus glandiferis et de aliis*» i això era des de feia trenta anys com a mínim segons van declarar. En canvi, l'abat amerenc va provar que el bosc havia estat del mas Seguer, que era seu, i que durant més de quaranta anys hi permetien collir-hi glans i tallar-hi arbres per fer tines i vaixella. El bosc hi passava la «*via que vadit de Toilano ad Petramfictam*» fins a arribar al coll, potser el coll Grucar on Bernat Llapart de Taialà tenia la vinya que va vendre a un clergue de Sant Climent d'Amer el 1235.³⁶

De Sant Andreu del Terri no en tenim notícies durant el segle XIII, però és probable que hi passés el mateix que als llocs veïns de Vilavaques i del vilar d'Olivars, al terme de Sant Julià de Ramis: el 1251 el senyor del lloc, el paborde de Maig de la seu de Girona, va dictar un ban imposant multes de 6 diners «*si autem boves vel asini intrant*» a l'honor del paborde, de 6 diners pels porcs, de 2 diners per les ovelles i altres bèsties, a banda de restituir els danys causats.³⁷ La durada del ban anava «*ab introitu madii usque ad festum Sancti Michaelis*», és a dir des del maig al final d'estiu els ramats no podien ser a prop dels camps, sota pena de multa. És el moment en què els pastors s'havien d'endur el bestiar cap a muntanya si no volien enfrontar-se als pagesos, que tenien els camps a punt de collir. La continuïtat del domini d'Amer

34 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 19 (1155.11.19), núm. 21 (1172.03.20) i núm. 30 (1208.03.25); ADG, Santa Maria d'Amer, pergami sense numerar (1169.12.12); AMM, secció C, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 2 i núm. 3 (1197.10.13); cf. Pruena 1995: núm. 33, 35, 36, 54, 55 i 61.

35 ADG, Santa Maria d'Amer, Liber Privilegiorum, f. 7v (1197.02.09) i pergami sense numerar (1235.09.05); AGDG [Arxiu General de la Diputació de Girona], Hospital de Santa Caterina, pergami núm. 90 (1263.09.10); cf. Pruena 1995: núm. 53 i 95.

36 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 39 (1216.03.11) i núm. 96 (1235.09.08); cf. Pruena 1995: núm. 69 i 96.

37 ACG [Arxiu Capitular de Girona], pergami núm. 1290 (1251.06.20).

a Sant Andreu del Terri està certificada, no només perquè obtenia el delme major, com hem vist més amunt, sinó també perquè en el capbreu de l'ardiaca de Ravós del 1317 es pot comprovar que en diverses terres l'ardiaca obtenia el delme i la primícia —com a senyor de la parròquia— i l'abat d'Amer es quedava la tasca com a senyor dels masos de Guillem Portell i Berenguer Font de Sant Andreu del Terri.³⁸

A les terres empordaneses, el domini del monestir d'Amer sobre Colomers aporta informacions més relacionades amb la ramaderia: el 1224 Guerau de Flaça va definir unes terres, potser d'aiguamoll, descrites com a «*barronalibus*» i situades del terme de Colomers fins a la roca de Sobrànigues i que incloïa el puig Serramiol cap a Sant Llorenç de les Arenes, i va de la roca sobre el Vilar fins a l'església de Sant Romà de Sidillà; el 1253 els dos senyors, Guerau de Flaça i l'abat d'Amer, es van barallar per les mateixes terres i sobretot pel fet que el cavaller va prendre-hi diversos «*animalia predictorum hominum*» que «*pascere in dictis barronalibus*».³⁹ A finals de segle, en canvi, qui intervé ja és la universitat dels homes de Colomers, a través dels seus procuradors, per resoldre amb el comte d'Empúries una baralla el 1293 amb els homes de Sant Llorenç de les Arenes originada per no sabem quin motiu; dos anys després l'abat d'Amer va acudir a Castelló d'Empúries, a la cort del comte presidida pel seu procurador Guillem Escarrer, per reclamar i provar que el lloc de Colomers era exempt de la jurisdicció del comte, el qual no podia obligar els homes propis del monestir d'Amer a comparèixer davant del comte o del seu agent per signar que no eren exempts del tot de la jurisdicció.⁴⁰

Segle XIV: petits ramats al mercat d'Amer

A través d'una recerca en curs, Xavier Soldevila ha pogut documentar molts més rastres de les activitats vinculades amb la ramaderia al mercat d'Amer i a les parròquies del seu entorn. A través dels testaments, es pot comprovar com un capellà de Sant Miquel d'Amer tenia reserves de carnsalada a casa, mentre que un sacerdot del monestir tenia «*III· formatges sechs*»; els pagesos, a més, també pagaven censos en formatges i en pernes de porc.⁴¹ A les cases, doncs, de porcs n'hi solia haver: un sacerdot tenia a l'entrada del seu habitatge «*I· porch de greix, qui és nodrit en casa*».⁴²

Tant a través d'inventaris post mortem com de segrestos dels bens de deutors, es té constància dels ramats complets que eren alimentats a les cases de la vila d'Amer i dels masos dels llocs propers: el 1293 un mas de Granollers de Rocacorba tenia una somera, un pollí, dues vedelles, un brau, vint animals entre ovelles, cabres i moltons i quinze porcs; el 1386 un veí d'Amer tenia deu cabres, dotze ovelles, nou anyells i una porcella; el mas Castanyer d'Avall de Sant Martí Sacalm tenia el 1346 quatre moltons, onze cabres, dos porcs, cinc truges i nou ruscós amb abelles; a la cort del mas d'en Vinyal d'Amer hi havia, el 1401, un bou, una vaca arega —per llaurar—, un brau de dos anys, un vedell petit, un porc, una truja i una somera.⁴³ Aquest bestiar podia ser objecte de les violències feudals: el 1314 Ponç de Santa Pau i els seus sequaços van cremar un mas de Sant Martí de Llémna d'on s'endugueren

38 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 57r (1317.08.11), f. 58r (1317.08.08) i f. 52v (1317.08.12).

39 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 44 (1224.09.24) i núm. 85 (1253.08.25); cf. Pruença 1995: núm. 74 i 123.

40 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamins núm. 150 (1293.08.18) i núm. 153 (1295.06.20); cf. Pruença 1995: núm. 189 i 193.

41 AHG, Notarial, Amer, vol. 19 (1314.10.07), vol. 161 (1431.01.23) i vol. 171 (1451.12.28).

42 AHG, Notarial, Amer, vol. 654 (1479 hivern).

43 AHG, Notarial, Amer, vol. 6 (1293.06.29), vol. 37 (1346.07.01), vol. 102 (1386.01.10) i vol. 130 (1401.10.02).

«VI· pareys de galines [...] e aucieren ·II· pareys de bous e ·XXX· e ·II· bèsties menudes, entre moutons e aevoiyes —ouvelles— qui muriren en l'alberch per lo foch, e ·I· porch que li auciren al paiyer».⁴⁴

Aquest bestiar servia, a vegades, per garantir deutes i pagaments: el 1331 un pagès de Sant Martí Sacalm va garantir 13 sous que havia rebut d'un prestador d'Amer amb una vedella i quatre cabres; el 1344 una parella d'Amer va assegurar els 18 sous que els havia deixat un familiar amb tots els animals del mas, porcs, cabres i ovelles.⁴⁵ Però no tots els animals de les cases eren en propietat dels seus habitants: el 1307 un matrimoni del veïnat de Gallissà va lliurar una masoveria de Sant Julià del Llor a una altra parella per tal que hi criessin bous, xais, gallines i porcs; el 1346 dos homes de Sant Climent d'Amer van lliurar durant sis anys a un vilatà d'Anglès el mas Ribot per criar-hi quatre gallines i dos porcs.⁴⁶

Segle XV: rastres d'una transhumància passada

Els registres notarials d'Amer dels segles XIV i XV no deixen entreveure l'existència de cap ramaderia transhumant i, menys encara, de la intervenció directa dels monjos del monestir d'Amer en aquests afers. Però no es pot descartar del tot: a Jafre, l'any 1264, el cavaller Artal de Bordils i la seva família van vendre al ciutadà gironí Andreu Sunyer un bosc situat entre el riu Ter, el seu propi tamarigar i un rec, el bosc d'Arnau de Jafre i el «*boscho monasterii Ameriensis*».⁴⁷ I, a finals del segle XV, al domini del monestir d'Amer a Colomers es va produir un conflicte entre l'abat i els senyors del castell de Foixà, na Margarida de Foixà i el seu fill Joan, com a procurador, que va comportar la presa del bestiar d'aquests darrers.⁴⁸ L'any 1494 l'abat Llorenç Marull, que «*té senyoria e és senyor dels dits llocs e terme de Colomers*», va plantejar una querella contra els pastors Arnau de Casals i Marià de Cler, que tenien un ramat de trenta animals de la senyora Margarida de Foixà i de cinc cabrits del rector de Foixà a una illeta situada al Ter, al terme de Colomers. Van infringir el ban dictat pel batlle Joan Batlle i van entrar amb el seu ramat en terres de jurisdicció eclesiàstica. Van fer cas omís dels advertiments de l'autoritat civil de part del batlle de Colomers. No atengueren tan solament al «*Via fora*», o sia als avisos pertinents, i a sobre fins i tot els vassalls es permeteren d'injuriar i blasfemar sobre la persona de l'abat. El cas pel qual sembla va posar-se en mans dels jutges de la Cort Reial de Girona per tal que determinessin els perjudicis que ocasionaren els vassalls de «*la dita senyora de Foixà*», la qual estava mancada de «*fónaments de dret*».

En l'exposició dels fets pels procuradors de l'abat, s'estableix que l'abat exercia «*tota la jurisdicció civil e exerceix imperi en los dits lochs e térmens de aquell*», de manera que ningú podia acudir a altres tribunals i que ningú podia encetar procediments judicials si no era l'abat d'Amer o el seu batlle a Colomers, Joan Batlle. Es descriu amb precisió on era el lloc on pasturaven els animals segrestats:

⁴⁴ AHG, Notarial, Amer, vol. 19 (1314).

⁴⁵ AHG, Notarial, Amer, vol. 25 (1331.11.02) i vol. 40 (1344.03.01).

⁴⁶ AHG, Notarial, Amer, vol. 9 (1307.01.19) i vol. 45 (1346.01.03).

⁴⁷ ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 15, pergami núm. 13 (1264.01.09); cf. Mallorquí 2000: núm. 84.

⁴⁸ AHG, Col·lecció de manuscrits, vol. 51 (1494); cf. Brugada 2014.

«Lo terme de Colomers en la part apellada los Borronals envers Foixà, la volta d'orient amena a Sant Romà, a mitjorn en la Rocha de Sant Llorenç sobre lo Vilar a sol ponent en la Rocha de Sobrànigues, a tremuntana en lo riu Ter de aquel loch qu'es diu e vulgarment se apella roques desús Sobrànigues e trevessa lo Jonquerar o cap de Puig S'Aniol envers Sant Llorenç e trevessa e passe per unes roques que hi són parts, les roques que hi són sobre la església de Sant Romà e tot dret va e trevessa dessús e molt per part la església de Sant Romà e va fins al Puig del Vilar dins les quals partions és la illeta dita del dit abat de Mer. E açò és ver e percedit».

A més hi havia, «dins los dits térmens de Colomers, [...] una illeta apellada la illeta del abat de Mer», on el batlle havia dictat una crida segons la qual, sota pena, «ningú no gos tallar arbres ne rama e lenya [...] ni metra bestiar en dita illeta ne pesturar». Això darrer, però, és justament el que va fer en Marià de Cler, pastor de na Margarida de Foixà i Pere Pont, rector. El batlle va anar a la illeta per empenyorar tot el bestiar perquè el pastor i Pere Pont havien ignorat el crit de «Via Fora! A lladres» contra el bestiar. El pastor no volia treure el bestiar de l'illa ni tampoc pagar el ban. Al final el van fer fora del terme, i tot seguit va fer «indicació de braços per imposar via fora» contra els agents de l'abat d'Amer.

No tenim constància de la resolució del conflicte del 1494. Però dos-cents anys després, quan es va pregonar públicament a Colomers que fra Jeroni Climent s'havia convertit en el nou abat de Santa Maria d'Amer, es recordava «que qualsevol persona forastera del dit lloch qui ab bestiar gros o menut donarà dany en sembradura de forment, sivadas, fejols o vinyas, aglans o altres pestures de ningú dels particulars de dit lloch dins dit terme, incòrrega en pena de 3 lliures barceloneses». I, a la vegada, «que tota persona y bestiar que entreran a las parts de fruyts, com és camps, prats, vinyas y horts, a les personas se'ls posa pena de 20 sous, y al bestiar, per cada bèstia, 10 sous y pagarà lo mal haurà fet» (Moré-Vega 2010).

4. CONCLUSIONS

A l'hora d'aproximar-se a l'estudi de la transhumància en les societats occidentals, Laurent Feller (2019) reclama tenir en compte, d'una banda, els requisits naturals: l'existència de territoris econòmicament i climàticament complementaris que puguin proporcionar herbes fresques a l'estiu i que es trobin a una distància que es pugui assumir per part dels ramats i dels pastors. D'altra banda, hi ha d'haver unes condicions polítiques que assegurin la seguretat dels ramats i dels pastors en enfront dels possibles bandits i lladres: per això, la transhumància va associada al desenvolupament d'un estat territorial que resolgui els conflictes entre els ramaders i les societats més agrícoles establertes a les planes. I, en tercer lloc, cal veure si hi ha una interrelació entre les societats de muntanya, que obtenen llet, formatges i llana dels seus ramats, i l'economia mercantil i industrial de les societats urbanes.

Totes aquestes condicions no se solen donar abans del segle XII, però a través dels preceptes concedits pels reis carolingis des del segle IX es pot imaginar que molts monestirs, com el de Farfa —al Laci, no massa lluny de Roma—, haurien organitzat els seus dominis a partir de la transhumància: en part perquè havien rebut dels monarques l'exempció de drets sobre l'aprofitament dels recursos naturals i també sobre el pas pels camins i ponts públics, en part perquè la ubicació dels

llocs que formaven part del seu domini permet imaginar una ruta transhumant que els unia i, més enllà, tallers artesanals d'elaboració de teixits de llana i de peces de cuir entorn del monestir. Però, reitera Laurent Feller, només disposem d'indícis indirectes d'aquestes activitats econòmiques. Les referències a ramats de centenars d'animals que viatgen a més de 100 km de distància no es troben fins a la fi del segle XI a les terres de Castella.

La possible ruta de transhumància que uniria les diverses cel·les dependents del monestir de Sant Medir de Cartellà, fins al 942, i de Santa Maria d'Amer, a partir de mitjan segle X, correspon perfectament a la situació descrita per Laurent Feller. No hi ha proves documentals que la certifiquin i, després del repàs exhaustiu dels pergamins conservats en l'arxiu del monestir, només podem detectar els conflictes amb les comunitats de pagesos al segle X pel control dels boscos i espais incultes i amb els senyors feudals i cavallers a partir del segle XI pel domini sobre pagesos, masos i terres de conreu. Igualment, als registres notariais de la fi del segle XIII i dels segles XIV i XV no apareixen contractes entre els abats i els monjos d'Amer amb pastors per dur amunt i avall els ramats del monestir ni tampoc es detecta una indústria tèxtil potent a la vila d'Amer.

Tanmateix, queden alguns indicis solts que només prenen sentit si aquesta activitat econòmica de transhumància hagués existit. El principal és el repartiment geogràfic dels dominis del monestir que es manté intacte del segle IX al XIV. A més, les adquisicions de nous territoris semblen obeir una lògica de recerca de la complementarietat per a obtenir més pastures: per un costat, als prats de dall a prop del riu Onyar a la plana de la Selva; per l'altre, a les parts altes de les Guilleries i a les terres del Lluçanès. I, finalment, les adquisicions de diverses quantitats importants de sal als vescomtes de Cardona i als comtes d'Empúries, al segle XIII, no tenen massa sentit si no es disposa de ramats nombrosos d'ovelles.

En tot cas, la present recerca vol reivindicar la importància de prendre en consideració la transhumància com un factor que pot explicar moltes realitats dels segles medievals que, tot i la documentació existent, queden a l'ombra perquè no deixaven massa rastre material. Caldria complementar amb una recerca de tot el patrimoni material vinculat amb la ramaderia en la ruta de transhumància que hem proposat entre l'Estartit, Amer i, potser, Sant Miquel d'Ordeig: restes de camins ramaders, llocs de pastura, punts de repòs i d'abeurament, etc., tal com s'ha fet per a la ruta que unia la plana de l'Empordà amb les capçaleres del Ter i del Freser a l'Alt Ripollès (Llagostera 2023). I també caldria recollir mostres de patrimoni immaterial que vinculin les societats agràries de les planes de l'Empordà i de la Selva amb la transhumància. En aquest sentit, la presència de pastors i, fins i tot, de pastors d'origen aragonès en les lletres d'algunes cançons del segle XVI procedent de la confraria de Santa Maria establerta a l'església de Riudellots de la Selva (Mallorquí 2024: 86-90) permet imaginar-los protagonitzant les grans celebracions a la vora de Nadal amb tambors i trompetes i fent ballar tota la gent: *«lo so de la llur tamor —tambor— / no em pens al món altra sia / qui tant alegràs lo cor»*.

5. BIBLIOGRAFIA

- Blanco, J. (2002). Masos i masos grassos a la vall d'Amer (segles XIV-XVI), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 43, 29-103.
- Blanco, J. (2003). Masos grassos a la vall d'Amer (segles XIV-XVI): masos 'ad benevisum' i estructures senyoriales, a M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel i J. Sobrequès (ed.), *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València: Universitat de València, 403-439.
- Brugada, J. (2014). Causa entre l'abat d'Amer, senyor del lloc de Colomers i Margarida de Foixà, senyora del castell de Foixà, 1494, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 45, 401-411.
- Donat, L. (1999). Contractes ad laborationem i establiments de masos després de la pesta negra, a R. Congost i Ll. To Figueras (coord.), *Homes, masos, història: la Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 125-150.
- Feller, L. (2019). L'economia della transumanza durante il medioevo», a M. Bottazzi, P. Buffo i C. Ciccopiedi, *Le vie della comunicazione nel Medioevo. Livelli, soggetti e spazi d'intervento neil cambiamenti sociali e politici*, Trieste-Roma: CERM-EfR, 391-411.
- Formiga, J. (2024). Vinculacions dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners, *Trobades Culturals Pirinenques*, 20, 287-293.
- Llagostera, A. (2023). Història de la ramaderia transhumant al Pirineu mediterrani, al Parc Natural de les Capçaleres del Ter i del Freser, *Trobades Culturals Pirinenques*, 19, 79-88.
- Mallorquí, E. (2000). El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300), la Bisbal d'Empordà: Ajuntament.
- Mallorquí, E. (2010). Masos agraris o ramaders? El cas de Cruïlles i Sant Cebrià dels Aïlls a la primera meitat del segle XIV, a J. Bolòs, A. Jarne i E. Vicedo (eds.), *Família pagesa i economia rural. VII Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 169-199.
- Mallorquí, E. (2011). El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV, Girona: Diputació de Girona.
- Mallorquí, E. (2014). Els delmes de la vall de Camprodon (segles X-XIV), *Ibix. Annals 2012-2013 del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 8, 111-130.
- Mallorquí, E. (coord.). (2015-2016). Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. Els camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès), Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2 v.
- Mallorquí, E. (2017a). El delme, Girona: Diputació de Girona — Obra Social «la Caixa».
- Mallorquí, E. (2017b). Precepte del 844 concedit pel rei Carles el Calb al monestir de Sant Medir i Sant Genís —de Cartellà—, que al segle X esdevingué Santa Maria d'Amer, Amer: Ajuntament — Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya — Consell Comarcal de la Selva.

- Mallorquí, E. (2019). Fites i termes de Forallac, Vulpellac: Ajuntament de Forallac — Editorial Gavarres.
- Mallorquí, E. (2021). Els camins històrics, Girona: Diputació de Girona — Obra Social «la Caixa».
- Mallorquí, E. (coord.). (2024). El Cançoner de Riudellots. Nadales d'una parròquia gironina dels anys 1507-1508, Riudellots de la Selva: Ajuntament — Editorial Gavarres.
- Mallorquí, E. i To Figueras, Ll. (2010). Espaces de sociabilité paysanne et marchés en Catalogne: les exemples d'Amer et Monells vers 1300, a D. Boisseuil, P. Chastang, L. Feller i J. Morsel (coord.), *Écritures de l'espace social. Mélanges d'histoire médiévale offerts à Monique Bourin*, París: Publications de la Sorbonne, 519-537.
- Miralles, F. (2005). Mil anys pels camins de l'herba. El llegat d'un món que s'acaba, el Papiol: Efadós.
- Miralles, F. i Rovira, J. (2007). La transhumància al Ripollès i al Canigó, Ripoll: Consell Comarcal del Ripollès.
- Moretti, F. (2001). Atlas de la novela europea, 1800-1900, Madrid: Trama.
- Molla, J. i Loaisa, E. (2024). A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN Les Gavarres, *Trobades Culturals Pirinenques*, 20, 65-72.
- Moré, D. i Vega, S. (2010). El pregó de Fra Jeroni Climent, abat dels monestirs de Santa Maria d'Amer i de Roses als habitants del lloc de Colomers (1669), a N. Figueras i P. Vila (coord.), *Miscelània en honor de Josep M. Marquès*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 312-316.
- Oliver, J. (1996). El delme de la pega de la Seu d'Urgell a Andorra en els inicis del domini feudal del pastoralisme pirinenc, *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans* — 1996, 157-168.
- Palarea, A. (2015). Els nivells de vida a la Catalunya baixmedieval: proposta d'estudi a partir dels inventaris post-mortem de la notaria d'Amer (1388-1408), a N. Puig i M. Viader (ed.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric* (20-21 de novembre de 2014, Hostalric), Hostalric: Ajuntament, 98-124.
- Pérez, A. (2025). El mercat de la terra a la Catalunya baixmedieval. La Vall d'Amer (1350-1399), tesi doctoral inèdita, Girona: Universitat de Girona. URL: <https://hdl.handle.net/10803/694934>.
- Pladevall, A. (dir.). (1984-1998). *Catalunya Romànica*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 27 v.
- Pruenca, E. (1995). *Diplomatari del monestir de Santa Maria d'Amer*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Puigvert, X. (1992). La introducció del delme a la Marca Hispànica, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13, 117-125.
- Puigvert, J. M. (1998). L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936), *Estudis d'Història Agrària*, 12, 77-108.

- Sales, Ll. (2016). Custodiar, pasturar i engreixar. Els inicis de la ramaderia comercial al massís de les Gavarres (s. xiv), Monells: Consorci de les Gavarres. URL: <https://www.gavarres.cat/wp-content/uploads/2023/08/CUSTODIAR-PASTURAR-I-ENGREIXAR-15.pdf>.
- Santamaria, N. (2024). La transhumància, a Instagram: un miler d'ovelles recorren 90 km fins a La Molina, 3CatInfo, 9 juny 2024. URL: <https://www.3cat.cat/3catinfo/la-transhumancia-a-instagram-un-miler-dovelles-recorren-90-km-fins-a-la-molina/noticia/3297317/>.
- Sobrequés, S., Riera, S., Rovira, M. i Ordeig, R. (2005). Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2 v.
- Soldevila, X. (1999). La ramaderia ovina i el comerç de la llana a Torroella de Montgrí (1290-1340), *Estudis d'Història Agrària*, 14, 63-90.
- Soldevila, X. (2002). La transhumància entre el Baix Empordà i el Pirineu (1270-1348), *Ibix. Annals 2000-2001 del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2, 107-105.
- Soldevila, X. (en preparació). Alimentació i societat a la Selva medieval, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- Teixidor, R. (2016). El camí ral de Girona a Amer, *Quaderns de la Selva*, 28, 87-109.
- To Figueras, Ll. (2010). La defensa del valle: las 'decenas' de Amer (Cataluña vieja) en la Baja Edad Media, a J. I. de la Iglesia (coord.), *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval. XX Semana de Estudios Medievales* (Nájera, del 3 al 7 de agosto de 2009), Logroño: Instituto de Estudios Riojanos: 293-321.
- To Figueras, Ll. (2013). Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles, a Ll. To Figueras i J. Galofré (ed.), *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 55-77.
- To Figueras, Ll. (2014). El consumo y la comercialización de paños de lana alrededor de 1300. Los casos de Amer y Besalú en la región de Gerona, a M. Bourin, F. Menant i Ll. To Figueras (ed.), *Dynamiques du monde rural dans la conjoncture de 1300: échanges, prélèvements et consommation en Méditerranée occidentale*, Roma: École Française de Rome, 205-233.
- To Figueras, Ll. (2019). La consommation de produits textiles en milieu paysan (Catalogne, XIIIe-XIVe siècles), a G. Ferrand i J. Petrowiste (ed.), *Le nécessaire et le superflu. Le paysan consommateur*. 36e es Journées internationales d'histoire de Flaran (17-18 octobre 2014), Toulouse: Presses Universitaires du Midi, 41-56.
- To Figueras, Ll. (2022). Drapers and tailors. Fashion and consumption in medieval Catalonia, a G. Nigro (ed.), *La moda come motore economico: innovazione di processo e prodotto, nuove strategie commerciali, comportamento dei consumatori*, Florència: Firenze University Press, 25-44.
- Vilà i Valentí, J. (1973). El món rural a Catalunya, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

